BTNG-RBHC, XXIII, 1992, 1-2, pp. 219-231.

"OU SONT LES ARCHIVES D'ANTAN?" AMSAB op zoek in Russische archieven

DOOR

WOUTER STEENHAUT EN MICHEL VERMOTE

Van 4 tot 12 mei deden Wouter Steenhaut en Michel Vermote van het Archief- en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (AMSAB) opzoekingen in Moskouse archiefdepots die lange tijd voor het onderzoek gesloten bleven. Samen met José Gotovitch en Dirk Martin van het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog die gelijkaardige zendingen voor Moskou en Potsdam ondernamen maakten ze achteraf hun voornaamste onderzoeksresultaten bekend, wat een brede weerklank kreeg in de media. Historici en archivarissen zullen vooral benieuwd zijn naar de concrete resultaten en de achtergrond van dit initiatief ten einde zicht te krijgen op de mogelijke nieuwe onderzoeksterreinen die aan de hand van het teruggevonden materiaal kunnen aangepakt worden. Deze bijdrage wil daartoe een aanzet geven.

"HET OSOBY ARCHIEF"

Het "Osoby Archief" of het Bijzonder Archief van het Centraal Staatsarchief van Rusland herbergt miljoenen documenten, afkomstig uit diverse Europese landen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog hebben de Duitsers deze landen, ook cultureel, leeggeroofd. Volledige bibliotheken, archieven en kunstschatten werden naar Duitsland gesleept. Toen de geallieerden hun bombardementen op de Duitse steden verhevigden, werd het materiaal overgebracht naar opslagplaatsen in Polen, Tsjechoslowakije en Oostenrijk. Het oprukkende Rode Leger nam het op zijn beurt mee als oorlogsbuit op de Duitsers. De Russen brachten vanaf 1945 de buitgemaakte archieven, samen met de

archiefbestanden van het "Reich", onder in het "Geheim Archief van de USSR", het huidige "Osoby Archief". Het gebouw aan de Vyborgskaya – dat door Duitse krijgsgevangenen werd opgetrokken – herbergt momenteel méér dan 1.500 verschillende fondsen die bijna allemaal voorzien werden van inventarissen; in het Russisch. Uit een uitgebreide aanwinstenlijst - opgemaakt in 1982 - blijkt het om bijna duizend fondsen van Duitse origine te gaan, m.n. de nazi-organisaties en de administraties van het "Reich", naast de door de Duitsers aangeslagen archieven van personen en van ontelbare Duitse en Oostenrijkse joodse organisaties en vrijmetselaarsloges. Naast enkele Italiaanse en Tsjechoslowaakse collecties zijn vooral de Poolse administraties (ministeries) en organisaties o.m. (de Kommunistische partij) sterk vertegenwoordigd met een 200 archiefbestanden. Het overige materiaal - zo'n 300 fondsen betreft Belgische, Nederlandse en hoofdzakelijk Franse instellingen, personen en organisaties. Bijna alle Franse ministeries troffen we aan, het omvangrijke archief van de Staatsveiligheid (1873-1940) en van talrijke vakbondsorganisaties.

De Belgische archiefschat telt 35 fondsen bestaande uit 19.934 dossiers met tienduizenden documenten. Het gaat enerzijds om publieke administraties, zoals het Ministerie van Defensie (1848-1940), dat met 15.269 dossiers het leeuwenaandeel uitmaakt. Anderzijds zijn het grootste aantal fondsen afkomstig van privé-organisaties en personen (zie bijlage) die door de nazi's als subversieven werden vervolgd; socialisten, joden en vrijmetselaars.

De collecties van socialistische origine hebben wij zo zorgvuldig mogelijk "opgemeten" vanuit archivalisch standpunt, d.w.z. welke archiefvormen kunnen we onderscheiden, welke zijn de belangrijkste archiefcomponenten en - reeksen, wat is de kwaliteit van de archieftoegangen, enz...

De voornaamste bevindingen kunnen we als volgt samenvatten: uit zes door ons doorgenomen archieffondsen kwamen tien zelfstandige archiefvormers naar voor, namelijk:

* Louis Bertrand; 116 dossiers, 1837 - 1938 (uiterste data van de stukken).
* Grégoire Koulisher; 26 dossiers, 1929 - 1938.

* Elie Reclus; 18 bundels, 1896 - 1903.
* Emile Vandervelde; 10 dossiers, 1917 - 1937.
* Arthur Wauters; 311 dossiers, 1884 - 1940.
* L'Affranchissement; 5 stukken, 1873 - 1919.
* L'Eglantine; 5 dossiers, 1933 - 1935.
* Le Peuple; 657 dossiers, 1886 - 1940.
* Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis; 77 dossiers, 1937 - 1940.
* Vooruitziende en Socialistische Vrouwen - afdeling Vorst; 11 dossiers, 1925 - 1940.

De belangrijkste archiefcollectie daaronder is ongetwijfeld die van het *Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis* (N.I.S.G.) die trouwens ook de documenten bevat van Louis Bertrand en Emile Vandervelde. Het N.I.S.G. werd in 1937 op initiatief van de P.S.-verzekeringen opgericht, naar het voorbeeld van het veel grootser project in Amsterdam, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Het N.I.S.G. beperkte zich tot het Belgische kader maar wist via een intensieve prospectie op drie jaar tijd een waardevol archiefbestand samen te brengen. Hetgeen daarvan nu in Moskou werd teruggevonden, omvat 244 dossiers. De inventaris werd afgewerkt in 1979 en sindsdien nauwelijks geconsulteerd. De diverse componenten van het bestand werden in afzonderlijke rubrieken beschreven.

a) Er is vooreerst het archief dat door het *N.I.S.G.* zelf gevormd werd tussen januari 1937 en oktober 1940. Het betreft de briefwisseling van direkteur F. Vercauteren. Nota's en verslagen die de weerslag vormen van de werking, onder meer prospectie en interne organisatie. Naast stukken met betrekking tot de realisatie van de openingstentoonstelling "Gent, een eeuw sociale geschiedenis".
b) Daarnaast is er het persoonlijk archief van *Louis Bertrand* die zijn papieren begin 1939 na enig aandringen van directeur Vercauteren tegen betaling afstond aan het N.I.S.G. Bertrand (1856 - 1943) was een socialistisch militant van het eerste uur. Hij speelt samen met César De Paepe een aktieve rol in de eerste sociaaldemocratische organisaties te Brussel en bij de totstandkoming van de Brabantse

Socialistische Partij (1877). Hij werd één van de toonaangevende figuren van de Belgische Werkliedenpartij (1885) en behoorde tot de eerste lichting B.W.P.-parlementairen in 1894. De weerslag van die politieke aktiviteit vinden we terug in de briefwisseling van Bertrand met bekende en minder bekende tijdgenoten uit binnen- en buitenland. Netjes bijgehouden in alfabetisch geklasseerde bundeltjes, gaande van ongeveer 1870 tot 1920. Hierbij vermelden we dat correspondentie in die periode meestal geen formele aangelegenheid was. Politieke gebeurtenissen, ideologie en onderlinge meningsverschillen worden becommentarieerd.
Wat nu op documentair vlak vooral belangrijk blijkt, is de activiteit van Bertrand als publicist. Hij schreef regelmatig brochures en artikels voor "Le Peuple". Daarnaast zijn er zijn biografieën van César De Paepe, Edward Anseele en Ernest Solvay, en vooral de uitgebreide "Histoire de la Coopération en Belgique" (1902) en "Histoire de la Démocratie et du Socialisme en Belgique" (eveneens in 2 delen, 1906). Daartoe brengt hij een massa documentatie bij elkaar, waarvan nu een belangrijk gedeelte terug opduikt.
Het is niet de bedoeling om hier de inhoudelijke kenmerken van dit bestand in totaliteit weer te geven.[1] We beperken ons tot het aanduiden van enkele zwaartepunten en merkwaardige reeksen;

1) Vooreerst is er het vele biografische materiaal van onder meer Guillaume De Greef, Hector Denis, Edmond Picard, Ernest Solvay, Emile Vandervelde en Jean Jaurès. Het meest uitgebreid is de documentatie over César De Paepe.
2) Daarnaast zijn er thematische bundels in verband met het socialisme, zoals:
   - de voorlopers van het socialisme in België (de Saint-Simonisten, Napoleon De Keyser, de Colins).
   - de socialistische organisaties van vóór de stichting van de B.W.P. (de Brusselse sectie van de Iste Internationale, de Brabantse Socialistische Partij).

1. Een vertaling van de inventaris kan trouwens op AMSAB geraadpleegd worden.

- de B.W.P. en haar geschiedenis (met b.v. een verslagboek van de Brusselse federatie - 1886).
- de Socialistische Internationale.

3) Verder kwamen ook dossiers te voorschijn over "verkiezingen in België", "militaire aangelegenheden" en ook "documents relatifs à l'histoire du parti libéral 1860 - 1936" (met brieven van Janson, Van Humbeek e.a.)
Meestal zaken die Bertrand samenbracht voor zijn boek "Histoire de la Démocratie et du Socialisme en Belgique". Dit is zeer duidelijk het geval bij het dossier "Risquons-Tout et procès des meneurs" waarin alle documenten terug te vinden zijn die geciteerd worden in deel I, pagina 310 e.v.
4) Een ander uitgebreid onderdeel van de collectie betreft de voorbereidende dossiers bij een onuitgegeven werk van Bertrand over de Eerste Wereldoorlog: "Histoire populaire de la guerre 1914 - 1918", waarvan ook het manuscript bewaard gebleven is.

c) Tenslotte zijn er voor wat het archieffonds N.I.S.G. betreft nog wat losse archivalia, documenten die als gevolg van prospectie op het Instituut toekwamen. Zoals een bundeltje pamfletten (1870 - 1882) van de Gentse textielvakbonden of de enkele brieven (gedateerd 1867) van Phillippe Coenen, lid van de Iste Internationale uit Antwerpen. Waarbij duidelijk vermeld wordt dat ze op 12 mei 1939 toegevoegd werden aan de collectie van het N.I.S.G.
Opvallend ook zijn de enkele bundeltjes briefwisseling van *Emile Vandervelde* die wel beschreven worden in de inventaris maar ontbraken in de archiefdozen. Ze werden er in 1963 door de K.G.B. uitgelicht "voor verder onderzoek". Het blijkt volgens de inventarisbeschrijvingen te gaan om brieven uit de periode 1917 - 1937 met onder meer Albert I en Leopold III die thema's behandelen van internationale politiek zoals de ondertekening van een handelsverdrag met de Sovjet-Unie, de houding tegenover China, de politieke toestand in Italië, Duitsland of de resultaten van de Conferentie van Locarno -1926. (Vandervelde was Minister van Buitenlandse Zaken van 1925 tot 1927).
Volledigheidshalve moeten we hier ook het archief vermelden van *L'Affranchissement*, de eerste vrijdenkersvereniging in België,

opgericht in 1854 door Désiré Brismée. De verslagboeken, kasboeken en ledenlijsten van de periode 1873 - 1919 maakten vanaf 1939 deel uit van het N.I.S.G.-bestand.[2] Dit zou ook het geval kunnen zijn voor de enkele bundeltjes "religio" die de manuscripten bevatten van de uiteenzettingen die *Elie Reclus* (1827 - 1904) hield tussen 1896 en 1903. Elie Reclus was schrijver en professor aan de "Université Nouvelle" te Brussel. Als medestander van zijn broer, de anarchist Elisée Reclus, zocht hij met hem een toevlucht in België na de nederlaag van de Commune van Parijs (1871).

Samengevat kunnen we stellen dat het N.I.S.G.-bestand dat in Moskou werd teruggevonden bijna 100 jaar sociale en politieke geschiedenis vervat. Het documenteert niet alleen thema's betreffende de geschiedenis van de socialistische beweging maar illustreert veel ruimer, talrijke aspecten van de geschiedenis van België.

Naast deze basiscollectie die onze grootste aandacht wegdroeg, bleven er nog enkele afzonderlijke archieven: de aanzienlijke archiefbestanden van Le Peuple (657 dossiers) en van Arthur Wauters (311 dossiers) en de kleinere collecties van de socialistische uitgeversmaatschappij "De Wilde Roos" en van de Socialistische Vrouwenafdeling Vorst.

Van het bestand van de krant *"Le Peuple"*, waarvan AMSAB de na-oorlogse archieven bewaard, werd in 1953 een eerste inventaris opgemaakt. Het betreft ondermeer de verslagboeken van de Raad van Bestuur van de samenwerkende maatschappij "La Presse Socialiste" vanaf 1886. Daarnaast veel boekhoudkundige stukken en de briefwisseling en dossiers van Isi Delvigne, directeur, en Arthur Wauters, politiek directeur (1929 - 1937). Het grootste bestand is evenwel afkomstig van de documentatiedienst van de krant; inclusief een groot aantal foto's, hoofdzakelijk gedateerd jaren dertig. Het persoonlijk archief van het hoofd van die dienst, *Grégoire Koulisher* werd als afzonderlijk onderdeel opgenomen in de inventaris. Het archief "Le

2. R. Flagothier: "De l'Institut National d'Histoire Social à l'Institut Emile Vandervelde", in: *Socialisme*, 1986, pp. 226 - 241.

Peuple" - in totaal 657 dossiers - dat in het Osoby-archief bewaard wordt kan een belangrijke bijdrage leveren tot de studie van de pers in België.

Een ander uitgebreid archief is dat van *Arthur Wauters* (1890 - 1960). Het omvat 311 dossiers en werd geïnventariseerd in 1953. Het gros van de stukken betreft de periode 1937 - 1940, toen Wauters achtereenvolgens Minister was van Volksgezondheid (januari 1937 - januari 1939), Arbeid en Sociale Voorzorg (februari - april 1939) en Nationale Voorlichting (september 1939 - januari 1940). Naast enkele notities bij de Ministerraad vinden we de vele kabinetsdossiers met betrekking tot volksgezondheid in het bijzonder en sociale wetgeving in het algemeen. Uit dezelfde periode dateren de interne B.W.P.-documenten die Wauters verzamelde en opstelde als lid van het Bureau van de B.W.P. Enkele dossiers hield hij bij uit de jaren twintig, toen hij kabinetschef was van zijn broer Joseph Wauters, Minister van Arbeid en Sociale Voorzorg. Daarin bevinden zich onder meer de persoonlijke notities van deze laatste bij de kabinetsraden 1926 - 1927 (regering Jaspar). Tenslotte is er nog wat briefwisseling van Wauters als journalist en enkele dossiers betreffende zijn opdrachten bij het Internationaal Arbeidsbureau te Genève. Het historisch belang van zijn collectie blijkt vooral uit het feit dat het functioneren van de politieke instellingen en de besluitvormingsprocedures belicht worden, niet enkel intern, in de B.W.P., maar ook binnen de ministeriële kabinetten.

Minder omvangrijk, maar daarom op zich niet minder relevant zijn de archiefjes van de uitgeversmaatschappij *"De Wilde Roos"* en van de *afdeling Vorst van de Socialistische Vrouwen.* Het eerste betreft briefwisseling uit de financieel moeilijke periode 1933 - 1935 en vooral verslagen en nota's van een "Commission d'Etudes pour le Redressement de L'Eglantine" die in dezelfde periode de uitgeverij weer vlot probeerde te krijgen.

Het tweede bestand illustreert de werking van een lokale socialistische vrouwenorganisatie aan de hand van de briefwisseling van secretaresse Mathilde Dekock over de periode 1936 - 1940. Het omvat ook omzendbrieven van het Socialistische Vrouwencomitee voor Hulpverlening aan het Republikeins Spanje. Maar daarnaast nog enkele

documenten afkomstig van het archief van "Le Peuple" en een aantal "verdwaalde" brieven van Isabelle Blume.[3]

Dit toont aan dat het "herkomstbeginsel" - waarbij elk archiefstuk moet ondergebracht worden in het archief waartoe het behoort - niet altijd even zorgvuldig werd (of kon worden) toegepast bij behandeling van de vele toch wel "vreemde" archiefbestanden door de Russische archivarissen. Dit gaf niet alleen aanleiding tot bovenvermelde kleine onvolkomenheden maar ook tot misvattingen. Aanvankelijk stond er op de lijst Belgische fondsen bijvoorbeeld ook een archief "Le Drapeau Rouge". We hebben kunnen vaststellen dat het niet de Belgische kommunistische krant betrof, maar wel een gelijknamige Franse periodiek.

Deze onregelmatigheden in de verwerkingsresultaten vinden hun verklaring in de materiële toestand waarin de archiefbestanden zich bevonden na de vele omzwervingen tijdens en na de oorlog. Het "Bijzonder Archief" kreeg de documenten volgens leeszaalverantwoordelijke Koudrjawtzewa: "in erbarmelijke toestand. Het waren niet eens gevormde fondsen of dossiers. De papieren zaten door elkaar in zakken en dozen. De Belgische fondsen kregen geleidelijk vorm. De eerste aanwinst kregen we in 1946 samen met een massa documentatie uit andere landen. Later in de jaren '50 - '60 kregen we nog verscheidene documenten na onderzoek van andere archieven in ons land".[4] Dit verklaart trouwens ook waarom de inventarissen dikwijls uit meerdere delen bestaan waarin telkens hetzelfde ordeningsschema wordt overgenomen. Het betreft duidelijk aanvullingen die te voorschijn kwamen na steeds verdere triage van door elkaar gemengde massa's papier die blijkbaar in diverse archiefdepots opgeslagen lagen.

Als deze analyse klopt, hebben we er alle belang bij onze opzoekingen verder te zetten. Belgische fondsen kunnen tussen die van andere landen terechtgekomen zijn (Frankrijk, Nederland?) of een andere eindbestemming gekregen hebben; ook in het archief van het

---

3. We hadden gehoopt ook het door de Duitsers in beslag genomen archief van Isabelle Blume aan te treffen, het bleef evenwel bij die ene kleine aanwijzing.

4. Zie de verklaring van Lubow Koudrjawtzewa in de reportage voor het BRTN-nieuws van 15 mei 1992.

Russische Ministerie van Buitenlandse Zaken zou er een afdeling "gevonden archieven" bestaan. Of stel je eens voor dat er ergens nog een "vergeten" tussendepot opduikt vol onverwerkt verleden...

EEN "HISTORISCHE" ZOEKTOCHT.

Deze "Russische ontdekking" is een nieuwe essentiële invulling van de doelstellingen van AMSAB dat er enkele jaren geleden al in slaagde de verloren gewaande verslagboeken van de Belgische Werkliedenpartij (1892-1940) terug te vinden.[5] De grootste wetenschappelijke voldoening ligt evenwel in het feit dat een zorgvuldig opgebouwde hypothese uiteindelijk op zulke wijze bevestigd wordt.

De zoektocht naar de archieven, die nu te Moskou werden teruggevonden, begon inderdaad ongeveer 15 jaar geleden in het kader van de doctorale verhandeling van Wouter Steenhaut over de Unie van Hand- en Geestesarbeiders, de collaborerende eenheidsvakbond in het bezette België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Alle mogelijke hypothesen over het lot van de verdwenen socialistische archieven werden opgebouwd, tientallen brieven werden verstuurd om de toenmalige actoren, gaande van socialistische leiders tot en met de vrachtwagenchauffeurs, op te sporen en te interviewen, elke piste die de archieven zouden kunnen gevolgd hebben, werd nagetrokken tot in de uithoeken van Europa.

Wat was er nu eigenlijk gebeurd met de socialistische archieven in mei 1940? In AMSAB-Tijdingen[6] werd hierover reeds uitvoerig bericht, en we beperken ons hier tot een samenvatting. Doorgaans wordt verteld dat, toen de oorlog uitbrak, de archieven werden verbrand, begraven of meegenomen op de vlucht naar Frankrijk uit schrik voor de Duitse nazi's. Dit overijld angstig handelen gebeurde in weerwil van de preventieve richtlijnen ter beveiliging van de archieven die de hoogste bestuursinstanties van alle geledingen van de Belgische socialistische beweging hadden gegeven vanaf 1938, toen in Europa de oorlog dreigend werd. In werkelijkheid zijn de meeste archieven niet

5. "Terug uit Niemandsland", in: *AMSAB-Tijdingen*, nr. 8, pp. 15-16.
6. *Ibidem*, pp. 13-16.

vooraf in veiligheid gebracht. In die eerste chaotische oorlogsdagen dacht men menselijkerwijze eerst aan het behoud van het eigen vege lijf en werden de archieven vergeten. De levensgevaarlijke dossiers van Duitse politieke vluchtelingen, die door het Belgisch Matteottifonds geholpen werden, bleven onaangeroerd achter in hotels te Koksijde. Het archief van de Socialistische Arbeidersinternationale, dat tijdelijk ondergebracht was in de Arbeidershogeschool te Ukkel, bleef eveneens achter. Nu nog vindt het AMSAB op zolders en in kelders ter plaatse volumineuze vooroorlogse archieven zoals o.m. de archieven van de Centrale der Metaalbewerkers van België te Brussel en van het Tramsyndicaat te Antwerpen. Wat ook bewijst dat de Duitse bezetter zijn rooftocht toch niet "so gründlich" heeft uitgevoerd. Toch zal de Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (E.R.R.), met de hulp van de Sicherheitsdienst en de Gruppe Kultur (Bibliothek und Archiv) van de Militärverwaltung, beslag weten te leggen op talrijke socialistische archieven. Het geroofde cultuurgoed werd door de E.R.R. via Amsterdam overgebracht naar Duitsland, waar het of in de nazischolen en -instituten gebruikt werd, of geschonken aan universiteiten en bibliotheken, of gewoon opgestapeld in de verschillende bewaarplaatsen van de E.R.R. Naar het einde van de oorlog toe werd het geroofde materiaal nog meer verspreid en viel het in handen van verschillende geallieerde legers.

Ook het archief en de bibliotheek van onze voorganger, het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, werd door de Duitsers in beslag genomen. Op 26 oktober 1940 verzegelde de Sicherheitsdienst het gebouw. Een jaar later, in oktober 1941, haalde de E.R.R. er het archief en de bibliotheek weg. De stichter Jozef Lemaire, directeur-generaal van de P.S.-Verzekeringen, riep als voorzitter van het Nationaal Instituut, onmiddellijk de hulp in van Hendrik De Man om bij de Duitse overheid de bestemming van deze beslaglegging te weten te komen. De toenmalige B.W.P.-voorzitter weigerde categorisch op dat verzoek in te gaan omdat hij van mening was dat de verzekeringsmaatschappij "La Prévoyance Sociale" als initiatiefneemster van het Nationaal Instituut beter geplaatst was om zulke demarches te doen

bij de Duitse overheid.[7] Begin mei 1942 werden 220 kisten met 10.000 boeken en honderden archiefstukken overgebracht naar het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, waar de E.R.R. gevestigd was. Onwetend over de bestemming van het in beslag genomen socialistisch historisch erfgoed zette Jozef Lemaire zijn zoektocht verder. Waarschijnlijk op verzoek van deze laatste, vroeg Prof. Dr. Hans Möller,[8] in zijn hoedanigheid van professor in sociaal recht en als "Marinekriegsgerichtsrat beim Reichskommissar beim Prisenhof Hamburg" aan de Militärbefehlshaber für Belgiën und Nordfrankreich, naar de bestemming van deze bibliotheek en archieven "... im Interesse der Rettung des Wissenschaftlich ausserordentlich wertvollen Bestandes ..."

Na de oorlog zetten J. Lemaire en Prof. Dr. F. Vercauteren hun zoektocht verder. Zij formuleerden hierover hypotheses als "... tout a *peut-être* été envoyé à Kiel où existait un Institut für Sozialgeschichte..."[9] Prof. mr. N.W. Posthumus, directeur van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, stelde in september 1945 aan Vercauteren voor het zoeken naar hun beider bibliotheken te coördineren en de gevangen leiders van de E.R.R. hierover te ondervragen,[10] doch deze poging liep op niets uit.[11] Wel werden in oktober 1945 enkele boeken van het Nationaal Instituut teruggevonden in het I.I.S.G. te Amsterdam.[12] In 1948 werd de oude bibliotheek van het Nationaal Instituut gedeeltelijk teruggevonden in Duitsland. Het bibliotheekmateriaal werd ondergebracht in het Instituut

---

7. Verslag van (H. De Man) "Onderhoud met Pelgrims, afgevaardigde van de Prévoyance Sociale" op donderdag 16 oktober 1941.

8. Wij hebben niet kunnen achterhalen hoe Jozef Lemaire in contact is gekomen met Prof. Dr. Hans Möller. Kende hij hem al vóór de oorlog of was hij een bekende van Prof. Vercauteren, directeur van het Nationaal Instituut? Uit de hogergenoemde brief (Archives Nationales Paris, AJ 4015/6) blijkt wel dat Prof. Möller in verbinding stond met La Prévoyance Sociale.

9. Brief van Vercauteren aan Posthumus, Bruxelles, 22.9.1945 (I.I.S.G.).

10. Brief van Posthumus aan Vercauteren. s.l. (Amsterdam), 4.9.1945 (I.I.S.G.).

11. M. HUNINK, *De papieren van de revolutie. Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, 1935 - 1947.* Amsterdam, I.I.S.G., 1986, p. 152.

12. Brief van Posthumus aan Vercauteren, Amsterdam, 23.10.1945 (I.I.S.G.).

Emile Vandervelde, dat inmiddels opgericht was door de B.S.P.-P.S.B.[13]

Men was echter het spoor van de resterende oorlogsbuit van boeken en archieven bijster. De hypothese dat onze archieven misschien nog in Duitsland opgestapeld lagen, kon op een bepaald ogenblik enkel nog betrekking hebben op de D.D.R. Maar ook daar had het Rode Leger alles als rechtmatige oorlogsbuit gezien, dus was de kans groot dat de archieven eveneens uit Oost-Duitsland weggehaald waren. Vandaag weten we, door de zoektocht van Dr. D. Martin, dat het voormalig staatsarchief te Potsdam een deel van de vroegere Duitse oorlogsbuit is blijven beheren. Door de geslotenheid van het toenmalig communistisch systeem en de terughoudendheid (of onwetendheid) van onze collega's in de D.D.R., Polen en de U.S.S.R. was het onmogelijk uitsluitsel te krijgen over eventuele Belgische archieven in hun instellingen.

Wij herinneren ons nog een gesprek dat wij vóór 1985 hadden met twee collega's van het vroegere I.M.L., die de Universiteit van Luik bezochten. Onze vraag naar eventuele Belgische archieven in de Sovjet-Unie werd beantwoord met de tegenvraag "Hebt U al navraag gedaan bij de Amerikanen, want die hebben zeer veel meegenomen uit Duitsland", wat natuurlijk ook mogelijk was.

Intussen was het AMSAB lid geworden van de International Association of Labour History Institutions (IALHI). Verschillende leden van de IALHI waren eveneens op zoek naar hun verdwenen archieven. Informaties werden ingewonnen en uitgewisseld. Vooral Prof. Dr. E. Fischer en Dr. J. Kloosterman, resp. directeur en adjunct-directeur van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, waren op dit gebied zeer bedrijvig en hielden ons constant op de hoogte. Terzelfdertijd brachten de politieke veranderingen in Oost-Europa een grotere openheid en samenwerking tussen de West- en Oosteuropese instituten en historici, die de socialistische arbeidersbeweging tot hun vakgebied hadden. Onze buitenlandse collega's, die

13. B.S.P.-verslagen voorgesteld aan het Congres van 5 en 6 november 1949, p. 92.

veel meer overheidssubsidies krijgen dan het AMSAB, reisden regelmatig naar Oost-Europa en intensifieerden hun contacten.

Op de vergadering van het Dagelijks Bestuur van de IALHI, in november 1991, vernamen wij dat in een interview in het Russisch dagblad Izvestija (16 oktober 1991) de huidige ondervoorzitter van het Russisch Comité voor Archiefwezen, de Heer Prokopenko, het bestaan had bekend gemaakt van het "Geheim Archief van de U.S.S.R.", waarvan hij jarenlang directeur was geweest. Het artikel bevestigt verder dat: "Het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis verrast zal zijn de inhoud te vernemen van het Geheim Centraal Staatsarchief te Moskou, dat vele archieffondsen bewaart, die ooit door de sovjetautoriteiten als oorlogsbuit werden beschouwd".[14] Jaap Kloosterman, die tevens secretaris is van het IALHI verklapte ons terzelfdertijd dat Prokopenko bij een rondgang in het Geheim Archief ook Belgische archieven vernoemde.

Wij kregen weer hoop. Dankzij de zeer bereidwillige hulp van de Russische Ambassade te Brussel werd ons aanvraagdossier onmiddellijk overgemaakt aan de bevoegde instanties te Moskou. Op 3 maart 1992 kregen Wouter Steenhaut en Michel Vermote de toelating om in het Bijzonder Archief van het Russisch Centraal Staatsarchief het zolang gezochte archieffonds van het Nationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te consulteren.

Met onze "Russische ontdekking" hebben wij zoveel jaren later de zoektocht van Jozef Lemaire en van Prof. Dr. Vercauteren voortgezet en tot een goed einde gebracht.

Het AMSAB meent, als erkend archief- en documentatiecentrum, met zijn succesvolle missie naar Moskou nogmaals bewezen te hebben welke belangrijke functie het vandaag vervult in het wetenschappelijk onderzoek in België. De opgedane ervaringen moeten nu binnen de kortste termijn leiden tot overleg en planning om de terugkeer van de Belgische archieven mogelijk te maken.

---

14. *IALHI-Newsletter*, January 1992, p. 14.